

GRADITELJSKI SPOMENICI PROHUJALIH EPOHA I STILOVA

MONUMENTS OF PAST ERAS AND STYLES

Mateja Ladišić

Stručni članak

Sažetak: Ljetni je semestar započeo s idejom da se pod vodstvom naših nastavnika gospodina Ivana Muhovca i gospodina Matije Oreškovića studenti upute na dvodnevnu stručnu ekskurziju krajem travnja. Očekujući velebne i raskošno uređene građevine pune stranih turista, ostali smo ugodno iznenađeni malim crkvicama od kojih nam je zastajao dah te rustikalnim bunjama i posve skromnim, tajnovitim naseljima. Profesori su nas, organizirajući nam ovu ekskurziju, oduševili svojim neiscrpnim znanjem i vještinom snalaženja u prostoru te moram priznati izvrsnom kondicijom. Dakako, dokazali su nam da svaka građevina, pa i ona mala i skromna, ima ono nešto što je čini specifičnom, lijepom i nadasve vrijednom. Nadam se da će naši dojmovi potaknuti nekoga da posjetiti ove lokalitete, jer to zaista vrijedi vidjeti.

Ključne riječi: bunja, crkva, ekskurzija, graditeljstvo, građevina, katedrala, kupola, lažna kupola, lokalitet, materijal, oltar, povijesni ostaci, spomenik, tumul/tumulus, spolij

Professional paper

Abstract: The summer semester has brought up the idea of a two-day field trip in April, guided by professor Ivan Muhovec and Mr Matija Orešković. We expected to see striking historical buildings overcrowded by foreign tourists but what we actually visited were breathtaking little churches, rustic corbel stone-huts and tucked away villages. By organizing this inspiring field trip, our professors have passed on their inexhaustible knowledge on cultural, historical and construction aspect of these edifices. We marvelled at their good physical shape as well a great feeling for orientation in the area. They have proved us that every structure, no matter how tiny and modest in its shape, has something that makes it very special and valuable. I hope that our positive experience from this trip will inspire others to visit these localities as they are truly worth a visit.

Key words: church, field-trip, civil engineering, cathedral, building, dome, corbled dome, locality, material, altar, historical ruins, monument, tumulus, spolia (lat. spoliium)

1. ODLAZAK IZ PANONSKE NIZINE

Imali smo veliku volju da nešto novo naučimo, ali da se i odlično zabavimo. Ukricali smo se u autobus u 4 sata ujutro. Još snene, ali uzbuđene radi dugo očekivanog puta, autocesta nas je povela od Varaždina, preko Zagreba do Karlovca, renesansnih vrata Panonske nizine. Čim smo prošli rijeku Kupu, ušli smo među blage brežuljke, a što smo se kretali dalje ulazili smo u sve razvedenije planinsko područje. Prolazeći pokraj planine Kleka koja u meni uvijek probudi određenu dozu znatiželje, i kroz tunel Mala Kapela dugačkog 5821 m, ušli smo u Liku. Tu nas je dočekala još jedna stožasta stijena, Zir u samom Ličkom polju. Njena visina je oko 850 m, a u vezi s njom naš profesor izrekao je jedan prigodni stih koji opisuje spomenutu stijenu: „ *Da je mlika kao Lika, sir bi bio kao Zir.*“ Prolaskom kroz tunel Sv. Rok, dužine 5679 m, došli smo u područje sjeverne Dalmacije. Nakon kratkog zaustavljanja krenuli smo preko Masleničkog mosta (380 m) do Ravnih Kotara, koji su doista opravdali ime svojom prostranošću.

2. ANTIČKA AENONA

Naposljedku smo stigli do svog prvog odredišta, gradića Nina. On se smjestio na lagunarnom otočiću gdje su tijekom cijelog prvog stoljeća prije Krista obitavali ilirski Liburni. Nakon rimskih osvajanja u I. st. pr.Kr. ilirska općina na području Nina postaje dijelom Rimskog Carstva. Od tada se definira urbana matica antičke Aenone, tj. Nina, koja se može vidjeti u pravokutnoj uličnoj mreži, te ulicama cardo maximus orijentirane približnim pravcem sjever-jug i decumanus maximus s pravcem istok-zapad. Na raskrižju tih dviju glavnih gradskih ulica, sukladno tada važećim urbanističkim načelima, smjestio se forum, glavni gradski trg. Ninski cardo maximus počinje kod južnih gradskih vrata do kojih nas je s kopna doveo most. Njega je sredinom I. st. pr.Kr. dao sagraditi ugledni domaći građanin Gaius Julius Curticus Aetor. Most je bio dug 187 stopa (oko 60 m) i širok 10 stopa (oko 3 m). *Decumanus maximus* počinjao je od mosta kod istočnih gradskih vrata. Uz sjeverni rub foruma, tj. sjeverno od *decumanusa maximusa* nekad se nalazio veliki rimski hram, najveći

na Jadranu. Danas se na tom mjestu nalaze tek neznatni ostaci koje smo imali priliku vidjeti, te si uz pomoć nedavno rekonstruiranog stupa predočiti samo veličinu hrama. Sve dosad viđeno odalo je Nin kao skromno i pusto mjesto, što je pomalo razočaralo naša očekivanja, no cjelokupni dojam je popravila skladna predromanička crkva Sv. Križa iz IX. stoljeća (slika 2.2.), koja pripada starohrvatskom graditeljstvu. Do prije nekoliko desetaka godina smatralo se da su ju gradili nevješti majstori, a tako se učinilo i nama pa su se na malu crkvicu obrušili komentari kako bi je i svatko od nas mogao izgraditi. Zapravo, tu tezu opovrgao je prof. Mladen Pejaković koji je kroz mnoga istraživanja utvrdio u crkvi niz geometrijskih nepravilnosti koje nisu bile rezultat neukosti već postizanja sklada između građevine, godišnjeg i dnevnog gibanja Sunca te položaja građevine u danom prostoru (slika 2.1.).

Slika 2.1. Smještaj sunčeve zrake u određeno doba dana u odnosu na otvor daje crkvi ulogu „naprave za očitavanje vremena“

Slika 2.2. Prva zajednička fotografija kod crkve Sv. Križa u Ninu

3. POLJE PRAHULJE I GRAD POD OKRILJEM SV. ŠIMUNA

Nakon Nina krenuli smo prema Zadru. Prije Zadra zaustavili smo se kod polja Prahulje gdje smo u daljini ugledali ranoromaničku crkvicu Sv. Nikole (slika 3.1.), izgrađenu na ilirskom grobnom tumulusu. Ono što nas se posebno dojmilo je slikoviti pejzaž polja u koji se crkva odlično uklopila. Također su nas iznenadili nagibi pokosa tumulusa za koje osobno ne bih pretpostavila da su pod idealnim inženjerskim nagibom 1:2 da se nismo penjali na sam tumulus. Inače, ovo zdanje je s početka XII. stoljeća, a nadograđivano je obrambeno krunište s 8 zubaca, kao izvidnica u svrhu obrane od Turaka.

Slika 3.1. Crkva Sv. Nikole u polju Prahulje

Još uvijek pod dojmom ove simpatične građevine krenuli smo do Zadra. Prvo smo na zapadnom dijelu zadarske rive zastali kod Pozdrava Suncu i morskih orgulja koje su nas uz poticanje vjetra i valova počastile prekrasnim simfonijama. Nastavili smo šetnju kroz grad. Prvi imenom poznati stanovnici na tom području (Jadera) bili su ilirski Liburni, na što nas upućuju zapisi iz IV. st. pr. Kr. Kasnije dolaze Rimljani pa Jadera postaje grad u II. st. po. Kr. Rimski koncept gradogradnje utisnut je i u današnju matricu ulične mreže. Tu su *cardo maximus*, *decumanus maximus*, odnosno današnja Kalebarga kojom smo prošetali, a tu je i forum.

Nedaleko od rimskog foruma nalaze se i ostaci crkve Stomorice (slika 3.2.), kod koje su danas sačuvani samo temelji. Nekoć je to bila šesterolisna predromanička crkva posvećena Sv. Uršuli. Imala je još i kupolu, a umjesto jedne apside sagrađen joj je pravokutni krak sa zvonikom. U 16. stoljeću je porušena, 1883. godine arheološki istražena, nakon toga zasuta, te napokon 1966. godine otkopana i konzervirana. Priča kaže da oblik tlocrta ove crkvice, koja podsjeća na ključ, simbolizira ključeve Sv. Petra.

Slika 3.2. Crkva Stomorice

Na samom rimskom forumu nalazi se i poznati simbol Zadra, crkva Sv. Donata (slika 3.3.). Okrugla predromanička crkva se prvobitno nazivala crkva Sv. Trojstva, no od XV. stoljeća nosi ime sveti Donat, po biskupu koji ju je dao sagraditi početkom IX. stoljeća. U temeljima crkve nalaze se mnogi spoliji, odnosno dijelovi prethodnih antičkih građevina s foruma, a poslužili su kao građevni materijal kod gradnje crkve. Prvobitno je područje ispred crkve bilo ispunjeno zemljom, što dokazuju vrata čiji je prag dosta podignut od tla.

Slika 3.3. Crkva Sv. Donata u Zadru

Posjetili smo i zadarsku katedralu, posvećenu Sv. Stošiji (Anastaziji), koja s pravom nosi titulu najveće katedrale u Dalmaciji. U najstarijim dijelovima je starokršćanska bazilika, a današnji izgled romaničke crkve oblikovan je u XII. stoljeću. Za vrijeme križarske opsade i zauzimanja grada 1202. godine katedrala je bila oštećena, a kasnije obnovljena i produžena. Portali su nas oduševili bogato ukrašenim reljefima. Glavni portal ima u luneti reljef gotičkog stila i posvetni natpis nadbiskupa Ivana iz 1324. godine. Njen zvonik građen je u XV. i XIX. stoljeću i to uglavnom u stilu neoromanike.

4. ŠKABRNJA

U Škabrnji, koja je napadnuta istog dana kada je pao i Vukovar, ubijena su 84 Hrvata, od toga 26 branitelja i 58 civila. Na groblju u Škabrnji podignut im je spomenik (slika 4.1.) pred kojim smo i mi zastali. Smatram da je većina nas vidjela Škabrnju na malim ekranima, kada su mnogi političari dolazili odavati počast žrtvama. Dok sam stajala pred imenima preminule djece i staraca, koji

su danak srpske agresije platili životima, preplavio neopisiv osjećaj poštovanja prema ovom mjestu. Na samom groblju nalazi se crkvića Sv. Luke. Oko nje nalazilo se srednjovjekovno selo Kamenjane, koje je u XIII. i XIV. stoljeću posjedovala obitelj Šubić, a kasnije su tamo zemlju kupovali i Zadrani. Crkva Sv. Luke (slika 4.2.) sagrađena je u XIII. stoljeću. Njen šiljasti svod sagrađen je u XIV. stoljeću. Potkraj XVII. stoljeća crkva je pretrpjela oštećenja, nakon kojih je obnovljena, a slično se dogodilo i tijekom Domovinskog rata. Danas je ona potpuno obnovljena. Unutrašnjost crkve je jednobrodna i završava jednom širokom poluoblom apsidom. Presvođena je šiljastim gotičkim svodom, ojačanim dvjema poprečnim pojasnicama. Na sredini apside je mali prozor, a na pročelju, iznad portala, se nalazi jedan uski gotički prozor iznad kojeg je i mali okrugli otvor.

Slika 4.1. Spomenik žrtvama Domovinskog rata

5. CARSTVO BUNJA

Već pomalo umorni priželjkivali smo odmor. Ušli smo u područje bunja koje nas je nekako razbudilo i posebno oduševilo. Zaustavili smo se kod nekoliko bunja u blizini Vodica koje smo doživjeli kao hrpu kamenja dok smo im prilazili. Kada se svatko od nas s dozom nesigurnosti uvukao u bunju, iznenadila nas je prostranost tih zdanja iznutra. Bunje su tip tolosoidnih građevina, a bez obzira na njihove male dimenzije sadrže sve elemente kao i velebna Atrejeva grobnica (tzv. riznica) u Grčkoj, tolosoidna građevina s pristupnim putom dromosom, ulaznim hodnikom stomionom te grobnom dvoranom u formi košnice (grč. tholos).

Slika 5.1. Bunja izvana

I na našim bunjama mogu se prepoznati spomenuti elementi, kao i impresivna lažna kupola koja nadsvođuje sam tholos. Bunje su u Dalmaciji nekada služile isključivo kao poljski zakloni i kao alatnice, a vjerujem da mnogim stanovnicima i danas tome služe. Doista nas je impresionirao način gradnje bunja te sam izgled tih malih rustikalnih građevina (slika 5.1.).

6. OTOČIĆ LJULJEVAC

Napokon smo stigli u Tribunj gdje nas je dočekaio smještaj, ali tu nije bio kraj našeg prvog dana kao što smo očekivali. Nakon što smo se osvježili slijedila je vožnja brodićem prema tvrđavi Sv. Nikole na otočiću Ljuljevcu (slika 6.1.). Ta vožnja nam je omogućila pogled na Tribunj, Srime pa i na Šibenik. Velebnu renesansnu tvrđavu Sv. Nikole izgradio je 1540. godine veroneški graditelj Giangirolamo Sanmicheli (1513.-1558.), nećak poznatog graditelja Michelea Sanmichelija (1484.-1559.). Impozantna tvrđava izgrađena tik uz kopno, a na ulazu u kanal Sv. Ante pred Šibenikom trebala je služiti kao obrana. Doznali smo da ona u tu svrhu nikad nije poslužila, možda upravo radi svog zastrašujućeg izdanja. Nakon razgledavanja unutrašnjosti tvrđave u kojoj su se od morske soli formirali stalagmiti, vratili smo se u Tribunj. Za kraj našeg prvog dana odlučili smo se provesti, dok su se neki povukli u sobe kako bi napuniti tijelo energijom za podvige u sljedećem danu.

Slika 6.1. Tvrđava Sv. Nikole na otoku Ljuljevcu

7. JUTRO U PRIŽBI

Novi dan počeli smo odlaskom prema Prižbi na poluotoku Srma. Tamo nas je dočekala ranokršćanska dvojna bazilika. Arheološka istraživanja na tom lokalitetu, pod vodstvom Zlatka Gunjače, provedena su od 1969. do 1974. godine, da bi nakon toga uslijedila konzervacija. Otkrivene su dvije jednobrodne bazilike izgrađene u različitim vremenima. Zbog toga ih nazivamo basilicae geminatae ili „crkve blizanke“ – dvojne crkve (slika 7.1.). Ove dvojne bazilike su ujedno i najkompletnije istražene na području Dalmacije. Iako mišljenja o vremenu njihove gradnje nisu potpuno usuglašena, prevladava ono koje obje crkve smješta u 6. stoljeće. Sjeverna crkva je starija, a južna joj je nešto kasnije pridružena. U sklopu južne crkve nalaze se i grobovi, otkriveni istočno od apsida obje bazilike.

Slika 7.1. Dvojne bazilike u Prižbi

Ima ih osam i uglavnom su zidani, s prilazima, klupama te kosturnicama. Oltari s ciborijima se nalaze u središnjem dijelu svetišta. Zahvaljujući pronađenom materijalu, rekonstruirane su obje oltarne ograde. Na više mjesta su uočeni ostaci poda od žbuke koja se sastojala od smjese vapna i šljunka s primjesama smrvljene opeke.

8. KREŠMIROV GRAD

Nakon Prižbe upustili smo se u razgledavanje Šibenika. Šibenik je najmlađi grad na našoj jadranskoj obali, a spominje se od XI. stoljeća. U tom gradu osobno su me se dojmile duge uske ulice okružene visokim zgradama, što doista odaje ugođaj dalmatinskog grada. Najznačajnija građevina u Šibeniku je katedrala sv. Jakova (slika 8.1.) građena tijekom XV. i XVI. stoljeća.

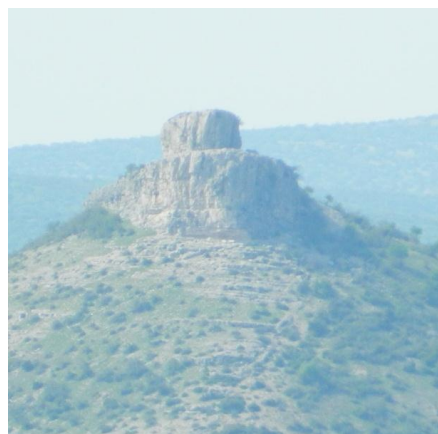

Slika 8.1. Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku

Nastanak katedrale obuhvaća tri različite stilsko-razvojne faze od kojih se prva naziva po biskupu Boganu Pulšiću (1402.-1437.) koji je počeo s njenom gradnjom, dok se preostale dvije nazivaju prema dvojici najvažnijih graditelja koji su definirali njen današnji lik – Jurju Matijevom Dalmatincu i Nikoli Ivanovom Firentincu. Tijekom stoljetnog razdoblja gradnje katedrala je nastajala sukcesivnim izmjenama triju različitih arhitektonskih koncepcija, pri čemu su se izmijenila tri različita stila: prvi gotički, drugi mješoviti gotičko-renesansni i treći renesansni. Ono što je specifično za katedralu jest dvodimenzionalnost glava tadašnjih mještana u prirodnoj veličini, što je bila ideja Jurja Dalmatinca. Njegovo ime ostaje ugravirano u samu katedralu. Ušli smo u katedralu sa zapada. Poseban dojam ostavila je krstionica (slika 8.2.), koja je bogato urešena biblijskim motivima. Mogli smo primijetiti i zatege unutar katedrale, koje su postavljene radi statičkih razloga.

Slika 8.2. Krstionica katedrale Sv. Jakova

Slika 9.1. Pogled na Ostrovicu

9. LOKALITET BRIBIRSKA GLAVICA

Nakon Šibenika, preko Šibenskog mosta otišli smo za Gaćeze, gdje smo zastali kod bunje „pod liburnijskom Arauzonom“ te se nakon toga naš put nastavlja do Bribirske glavice. S Bribirske glavice je izvrstan pogled na okolni krajolik, a nama je pogled zapeo i za stožasti lokalitet Ostrovicu (slika 9.1.), na kojoj je nekad stajala srednjovjekovna utvrda pod vlašću moćnih Šubića Bibirskih, koja je u XIX. stoljeću zamijenjena za Zrin na Zrinskoj gori. Od tada se Šubićima dodaje i naziv Zrinski. Ona sama podsjeća na utvrdu, no zapravo je to stijenska masa. Bribirska glavica je skup povijesnih ostataka: od romaničke crkve, zatim gotičke crkve Sv. Ivana iz XIII. st. te samostana i crkve Sv. Marije (XIII.st.), preko ostataka dvora bana Pavla Šubića Bribirskog (XIII. st.) te antičkih vodospremi (I.-II. st.) do kripte s kasnoantičkim sarkofazima (IV. st.) i ostataka šesterolisne (odnosno osmerolisne) starohrvatske crkve (IX. i XI.st.). Također smo naišli na deponij prikupljenih fragmenata sedre kojoj je glavna karakteristika specifična težina od 12 kN/m³ te se upravo radi toga često koristila kao materijal za formiranje lukova.

10. „SMIŠNA“ CRKVICICA SV. PETRA

Posjetili smo i romaničku crkvicu Sv. Petra (slika 10.1.) iz IX. stoljeća koja je usamljeni ukras polju pod naseljem Morpolača. Rijetki zapravo znaju za tu crkvicu, jer nikakvi putokazi ne upućuju na nju. Riječ je o jednostavnoj, jednobrodnoj građevini s nekom vrsti izdužene, poluvaljkasto nadsvođene zaobljene apside. Zvonik je kvadratne osnove i jednom stranom priljubljen uz crkvu. Preostale tri strane raščlanjene su visećim slijepim lukovima, a sam vrh s jednostrukim otvorom nastao je kasnije. Prizemlje zvonika ima zidani svod. Crkva je zaštićeni spomenik kulture i obnovljena je 1988. godine. U zvoniku nasuprot ulaznim vratima s desne strane nalazila se kamenica za blagoslovljenu vodu, postavljena na nadgrobni spomenik koji je upotrijebljen za podnožje kamenici. Na spomeniku se primjećivalo samo nekoliko starohrvatskih slova pisanih bosančicom. Uz crkvu je bilo groblje, odnosno danas su to brojni steći. Ovom, kako smo je mi nazvali, smišnom crkvicom, što u ovoj regiji znači simpatičnom, zgodnom, završila je naša pustolovina u Dalmaciji.

Slika 10.1. Naša družina pred crkvom Sv. Petra

11. DOJMOVI S PUTOVANJA

Nismo vidjeli neke raskošno uređene građevine, ali vjerujem da će nam ovo putovanje ostati u lijepom sjećanju. Oduševile su nas male crkvice od kojih vam zastaje dah, te rustikalne bunje i posve skromna, tajnovita naselja. Profesori koji su ovu ekskurziju i organizirali oduševili su nas neiscrpnim znanjem i vještinom snalaženja u prostoru. Dokazali su nam da svaka građevina, i ona mala i skromna, ima nešto što je čini posebnom i lijepom. Dojmove s putovanja prepričavamo i danas. Osim što smo upoznali neke nama nepoznate i samozatajne građevine, upoznali smo i jedni druge. Neki su sami sebi dokazali svoje sposobnosti i želju za učenjem te interes za područje kojim se bavimo.

I have to admit that we haven't seen some tremendous or delightful buildings, but I believe that this trip will stay in our memories for a long time. I expect that we will see some tremendous or delightful buildings like in primary school or highschool, which are full of tourists.

However, I was impressed by little beautiful churches, rustic little houses and secret, decent villages. This excursion was organized by our teachers which have suprised us with inexhaustible knowledge, ability of managing in space, and I have to admit, with excellent shape. They have also proved us that every building, even the little one and decent is nice and has something specifically. We talk about our impressions every day, because we have seen some unknown and self-effacing building, but we have also introduce each other and ourselves. Some of us find new abilities, desire to learn something new and interest for the area of civil engineering. I think that this is the biggest advantage of this excursion. I hope that this text will induce someone to visit this localities because it's really worth seeing.

Kontakt autora:

Ladišić Mateja

Veleučilište u Varaždinu
J. Križanića 33, 42000 Varaždin
098/908-9808
mateja.ladistic@gmail.com